

HUS- MODEREN

Et minde fra industrisamfundet

Af Keld Dalsgaard Larsen

Artiklen sætter fokus på arbejderbevægelsens syn på husmoderen fra fænomenets fremkomst i 1800-tallet til dets forsvinden i 1960'erne.

Industrisamfundets kulturarv er i disse år i fokus. Formodentlig fordi der hersker en fornemmelse af, at industrisamfundet som sådan er på vej ud af historien. Kulturministeriet har i nogle år haft industrisamfundets kulturarv som satsningsområde, og i den forbindelse har Kulturarvstyrelsen ønsket en udpegnings af 25 industriminder af national betydning. Og 2007 er udnævnt til industrikulturens år.

Den hidtidige fokusering på industrisamfundets kulturarv har taget sit udgangspunkt i industriproduktionen med fremhævelse af fabrikker og arbejderboliger. Det er i og for sig ganske udmærket, men jeg har ved flere lejligheder talt for en væsentlig bredere forståelse af "industrisamfundet" og dets kulturarv.¹ Kun derved kan vi få en fornemmelse af industrisamfundet som en historisk epoke – en ny civilisation – som grundlæggende har forandret danskernes liv gennem de seneste knap 200 år. I mine forsøg på at eksemplificere industrisamfundets altfavnende påvirkning har jeg arbejdet med "husmoderen" som historisk fænomen.² Nærværende artikel ønsker at give et illustrativt overblik og indblik i husmoderens epoke med fænomenets fremkomst i 1800-tallet og dets forsvinden inden for de sidste tre årtier af 1900-tallet. Det er en ganske dramatisk historie med arbejderbevægelsen som en vigtig aktør. Artiklen vil tage udgangspunkt i et citat fra Martin Andersen Nexø's erindringsbog *Et lille Kræ* fra 1936.

Alle skal arbejde for føden

I Martin Andersen Nexø's barndom var normen, at alle i en arbejderfamilie skulle arbejde for at skaffe til dagens fornødenheder. Mænd, kvinder og børn var tvunget til at arbejde. Erindringsskildringen er gribende. Men midt i alle elendigheder toner et modbillede frem:

“Der var ved at dukke en ny slags mennesker op i min barndom, en sekt næsten, folk som var anderledes end andre, som tog til møder, hvor der blev sunget og talt, og som tog i skoven med ko-

ne og børn om søndagen i stedet for at sidde på værtshus. Deri lignede de de andre hellige, men dertil var der noget frækt over dem, som de andre ikke havde. De satte sig op mod øvrigheden, drog rundt i procession med en rød fane foran sig, og ville selv bestemme arbejdslønnen. Mor og de andre koner snakkede om dem, som et halvforyrkt folkefærd, der ville vende op og ned på alting. De bar så galt ugelønnen hjem i stedet for at drikke den op, og ville have at kone og børn ikke måtte gå på arbejde!”³

Martin Andersen Nexø's interessante påstand er således, at den socialdemokratiske arbejderbevægelse var drivkraften i implementeringen af den borgerlige familienorm i arbejderklassen. Påstanden vil i det følgende blive undersøgt. Først med hensyn til “alles” deltagelse i arbejdslivet og dernæst om arbejderbevægelsens syn på kvindernes position som arbejdere og husmødre.

Forældrene på arbejde

Kapitalismens markedsøkonomi skabte industrialisering og et arbejdsmarked for den fri-satte arbejdskraft. Og i den tidlige industrialisering er det let at genfinde Martin Andersen Nexø's udsagn om, at alle i det nye proletariat måtte søge arbejde for at få økonomien til at strække. Det havde en hel række negative konsekvenser, blandt andet for børnene.

Silkeborgs første distriktslæge C. Fibiger har i to afhandlinger behandlet sagen.⁴ I afhandlingen fra 1863 spillede børnene ikke den store rolle, men der var alligevel et problem med større børnedødelighed blandt arbejderne. Det fik lægen til at skrive følgende:

“Fabrikslivet har altså ingen gunstig indvirkning på dødelighedsforholdet, som sandsynligvis har sin grund deri, at mødrene over halvparten af døgnen er fraværende, og de spæde børn savner den nødvendige pleje. Jeg har set engang i en beretning om dødeligheden blandt småbørn i London, at den stod i omvendt forhold til arbejdsløsheden, eller når arbejdsløsheden var stor, var dødeligheden mindre, og omvendt; i

Silkeborg kendes der intet til arbejdsløshed, blandt fabriksarbejderne, thi de Drewsenske hjul (Silkeborg Papirfabrik) suser rundt både ved nat og ved dag, og skønt dette storartede og sindrige etablisement ikke har fremkaldt særegne sygdomme, er det næppe aldeles uskyldig med hensyn til dødeligheden blandt småbørn”⁵

Th. Langs Skolekøkken o. 1911. Th. Langs private skole lagde vægt på de praktiske fag, herunder også husgerning. Borgerskolens piger kom i de ældre klasser over på dette skolekøkken for at lære "rigtig husholdning". Mange arbejderspigerne oplevede det som noget af et kulturchok. Blandt andet skulle de dække bord med servietter, kniv og gaffel. På billedet ses et hold piger i den obligatoriske påklædning: forklæde, kappe på hovedet og grydelapper om livet. (Foto: Silkeborg Museum)

I afhandlingen i 1870 kom børnenes forhold mere i fokus. Og lægen var alvorligt bekymret. Børnene gik for lud og koldt vand, og resultatet var en alarmerende høj børnedødelighed. C. Fibiger fremhævede, at langt hovedparten af børnedødeligheden var at finde i arbejderklassen. I femåret 1861-65 opregnede lægen 147 børnedødsfald i alderen 0-5 år, og 75% af disse (106) var børn af arbejdere, tjenestefolk m.m.. C. Fibigers kommentar til denne triste kendsgerning var følgende: "Denne optælling taler tydeligt nok for de ubemidlede stænders forsømmelighed og ligeegyldighed over for deres børn".⁶

En kreds af borgerskabets kvinder i Silkeborg tog initiativ til oprettelse af et børneasyl. I avisannoncen lød begrundelsen således:

"Handelspladsen er nemlig for størstedelen beboet af unge mennesker, hvis børn endnu er små, og blandt de ubemidlede familier, navnlig fabriksarbejderne og arbejdsfolk, er det i regelen tilfældet, at forældrene den største del af døgnet nødvendigvis må være fraværende på arbejde, mens børnene imidlertid er overladte til sig selv,...". (Silkeborg Avis 13.11.1863).

Den bagvedliggende præmis er en klar erkendelse af, at i arbejderklassen måtte "nødvendigvis" såvel far som mor arbejde en stor del af døgnet for at underholde familien. Og i den situation ønsker borgerskabets kvinder at tilbyde pasning af de forsømte fattige børn. Initiativets kvinder havde ikke selv den "nødvendighed" over sig, så de efterlevede selv det borgerlige ideal om den hjemmegående husmoder. Dronning Louises Asyl i Silkeborg åbnede den 14. januar 1864.

Der blev overalt i Danmark i denne periode taget initiativ til sådanne børneasyl for at imødegå problemet med, at alle – også mødre – måtte søge ud på arbejdsmarkedet. I Viborg kom initiativet i februar 1872, hvor begrundelsen for oprettelsen lød således:

Hensigten med asylet er, "at hjælpe den arbejdende klasses kår ved at skaffe børnene et sted at være medens forældrene eller den enlige mo-

*der arbejder, således at børnene ikke skal være overladte til sig selv og drive om i gårde og gader, mangengang sultne og forfrosne. Endvidere at moderen ikke, når hun går på arbejde skal se sig nødsaget til at lukke børnene inde i det lille kammer. Der tilbringer de så dagen uden fader og moder, medens den ældste af dem, ... sættes til at passe de mindre. Overbevisningen om det fordærvelige i dette forhold ... har fremkaldt de over hele Danmark velbkendte asylter for småbørn,..."*⁷

I den tidlige industrialisering tegnede der sig således et billede af et arbejdsmarked med mænd og kvinder, fædre og mødre og i et vist omfang også børn. Men hvordan forholdt den unge arbejderbevægelse sig til denne problematik? Har Martin Andersen Nexø ret i, at arbejderbevægelsens løsningsmodel var det borgerlige familieideal udstrakt til alle i samfundet?

Offentlig opdragelse og folkekøkkener?

Den tidlige arbejderbevægelse var noget tve-tydig med hensyn til synet på kvinders position på arbejdsmarkedet. Og det er ikke slet så enkelt, som Martin Andersen Nexø skildrer det i sine erindringer. Ledende kredse i Socialdemokratiet og fagbevægelsen hældte i perioden frem mod år 1900 til den grundholdning, at såvel mænd som kvinder var kommet ud på arbejdsmarkedet for at blive, og at arbejderbevægelsen måtte tage udgangspunkt i denne situation.

Socialdemokratiet udsendte i 1888 en stor kommenteret udgave af sit program ved Emil Wiinblad. Heri hedder det om kvinders deltagelse på arbejdsmarkedet:

"Den anden halvdel af programmet om mak-simalarbejdsdagen er: mænds og kvinders arbejde i de forskellige industrigrene betales efter den samme tarif.

Denne opsats er nødvendig i det socialistiske program. Tidligere, da kvindens deltagelse i arbejderbevægelsen kun var lidet fremtrædende,

*hed det, at kvindearbejdet burde indskrænkes. Nu, da vareproduktionen har kaldet mange kvinder til de forskellige industrier, står forholdet mere klart, og opgaven må være, at kvinder, hvor de anvendes ved det samme arbejde som manden, bør betales efter den samme tarif... ..At indskrænke kvindearbejdet ville være både reaktionært og umuligt. I det højeste kan der være tale om indskrænkning i hendes arbejde, hvor sundheden kræver det (f.eks. i svangerskabsperioden), men i øvrigt må de arbejdende mænd og kvinder have fælles interesser, fordi de har fælles undertrykkere. Samme løn for samme arbejde er altså parolen”.*⁸

J. Jensen og C. M. Olsen udsendte i 1901 De samvirkende Fagforbunds store oversigt over bevægelsens hidtidige og aktuelle resultater. Heri behandles kvindernes position på arbejdsmarkedet også kort:

“Den gammeldags anskuelse, at kvinderne ikke har noget at gøre på arbejdsmarkedet, har heldigvis lidt efter lidt i arbejderkredse vejet pladsen for en mere naturlig betragtning, om det end må erkendes, at der endnu i adskillige fag næres en vis uvilje imod kvindernes arbejde. Denne kan siges at være begrundet, for så vidt kvindernes arbejde benyttes til at trykke lønnen, men derfor må kravet overalt lyde: Samme løn for samme arbejde,” ⁹

For at understøtte et sådant arbejdsmarked var der i arbejderbevægelsen tanker fremme om offentlig opdragelse og folkekøkkener m.m.

Socialdemokratiet foreslog i 1888 oprettelse af børneopdragelsesanstalter for de kommende generationer af borgere. E. Wiinblad kommenterede kravet med blandt andet at skrive:

“Det må altså være staten om at gøre at grundlægge en mere fyldig og gavnlige opdragelse, end de enkelte hjem kan byde. Staten behøver derfor ikke, at tvinge børnene ind i sine opdragelsesanstalter eller tage dem fra forældrene, men kun gøre begge parter begribeligt ad erfaringens vej, at både barnets uddannelse, moderens fri-

*hed og alles lykke vil vinde ved offentlig opdragelse”.*¹⁰

Gustav Bang fremsatte i 1903 tanken om folkekøkkener i det socialistiske samfund til at aflaste arbejderkvinden for arbejdsopgaverne i hjemmet.¹¹

Det er således vigtigt at slå fast, at den unge arbejderbevægelse på det principielle og teoretiske plan søgte at fremlægge en politik ud fra troen på et arbejdsmarked for alle voksne. Det blev imidlertid kun ved ansatserne, og denne politik gled stille og effektivt i baggrunden i arbejderbevægelsen. Og i takt hermed tonede ønsket om en “demokratisering” af den borgerlige familienorm til alle samfundsklasser frem i arbejderbevægelsens pragmatiske politiske og faglige arbejde. Denne implementering af den borgerlige familienorm skete langt fra på en gang. Der skulle en massiv italesættelse til fra mange sider. Blandt andet fra pædagogiske og litterære kredse med berøringsflader med den unge arbejderbevægelse.

Barnets århundrede

Svenskeren Ellen Key udsendte i 1900 bogen “Barnets århundrede. Studier”, og to år senere forelå den danske udgave. Ellen Key var en radikal pædagog i periferien af arbejderbevægelsen. Hendes anliggende var at sikre de kommende generationer en bedre opvækst, og derfor satte hun fokus på kvinden som moder. Dette synspunkt blev fremsat med stor agitatorisk kraft:

*“Min og mange andres opfattelse er ikke, “at kvinden er folkets værdifuldeste ejendom”, men at moderen er den værdifuldeste del af et folk, så værdifuld, at samfundet fremmer sit eget højeste vel ved at beskytte moder-syslerne”.*¹²

Og de begynder ved undfangelse og fødsel:

“Kvinderne har (..) kun en pligt – en uomgængelig, urokkelig, mod hvilken hver overtrædelse er en synd – en pligt, at det nye væsen, hun skænker livet, skal være undfanget i ømhed og renhed, i sundhed og skønhed, under fuld gensi-

AOF-Aftenskole i Silkeborg o. 1930. Sykursus. (Foto: Silkeborg Museum)

*dig harmoni, fuld gensidig vilje og lykke. Aldrig under en rus, i sløv vane, i lede, med delte eller oprørske følelser. Så længe kvinderne ikke fatter denne pligt, så længe vil jorden blive befolket af væsener, der i selve tilblivelsens øjeblik er blevne bestjålne for livsglæden og levedygtigheden”.*¹³

Herefter må samfundet bakke op omkring husmodergerningen:

*“der er ingen gennemgribende forbedringer at vente, førend loven (...) vedtager, at kvinderne i den samme alder, i hvilken mændene aftjener deres værnepligt, må gennemgå en lige så langvarig uddannelse i børne-, og sundheds- og sygepleje; ...”.*¹⁴

“Først når børnene vindes tilbage til hjemmet fra skolen, fra gaden og fra fabrikken, og når mød-rene fra udearbejde og fra verdenslivet gives tilbage til børnene, vil der være mulighed for en naturlig opdragelse, en opdragelse i Rous-

*seaus og Spencers ånd – gennem hjemlivet til livet”.*¹⁵

Ellen Key er arg modstander af børnehaver og institutioner:

*“Det er en af fremtidsopgaverne at uddanne en generation af mødre, der blandt andet kunne befri børnene fra børnehaver-systemet. Man tror at skabe mennesker, men faktisk indekserer man numre, idet man allerede fra to-tre-års alderen behandler børnene flokkevis og lader dem færdes i flok, arbejde efter planer og lave de samme ensartede dumme og unyttige håndarbejder. ... Man værner børnene til denne fællesmorskab, der kendetegner den åndelige pøbel; medens man burde lære dem at more sig selv i ensomhed. Børnehavesystemet derimod er et af de sikreste midler til at skabe diletanter og “hjordmennesker””.*¹⁶

Ellen Keys position var med til at italesætte

husmoderen som "kvindens natur" og en selvfølgelig samfundsmæssig forpligtelse over for børnene. Og Ellen Keys stemme var i politisk sammenhæng en stemme fra "venstre" og "fra nedent".

Tre indebrændte børn

Johan Skjoldborg tog temaet under behandling i romanerne "Gyldholm" (1902) og "Per Holt" (1912). Hovedpersonen Per Holt er en fattig herregårdshusmand, hvor hele familien arbejder. En dag sker ulykken: de tre mindste børn, Peter, Poul og Anna, indebrænder i hjemmet, mens forældrene Per og Sofie er på arbejde. Denne tragedie er omdrejningspunktet i romanernes budskab om nødvendigheden af den hjemmegående husmoder.

Ved børnenes begravelse sker en sammenføring af byens bevidste arbejdere og husmændenes fattige skare. Her går det litterære nærmest over i det agitatoriske: Landets småkårsfolk går slidte, grå og anonyme mod kirken, og så slutter byens arbejdere sig til:

"Ad landevejen, der fører fra købstaden, kommer et tog af mennesker, så langt ... der er også over tusinde fremmede... Og der er faner. Dette store tog af byarbejdere, der vil vise kammeraten fra landet deres deltagelse, mødes med ligskaren..... Der er netop en modsætning af det mørke og det lyse i udseendet af de to lejre, der her mødes. På den ene side de få og fortrykte. På den anden side det store tal, der alene giver den enkelte mod. Gyldholm husmænd, hvis klædedragt og hele ydre vidner om den mest tyndslidte armod, over for de hvide kraver og høje hatte i socialistoptøget".¹⁷

Arbejdernes fører holder en gribende tale ved begravelsen:

"Vi er her kommen til stede for at vise vor arbejdsammerat deltagelse i hans store sorg. Vi beder dem ikke at glemme, hvor ansvaret hviler for det, der her er hændt. Og vi vil håbe, at enhver rettænkende mand og kvinde med os vil arbejde hen til at tilvejebringe sådanne samfunds-

tilstande, at forældre ikke nødes til, for at skaffe det tørre brød, at måtte overlade deres små børn til sig selv, til tilfældigheder, til deres triste skæbne, så at slige ulykker som denne i fremtiden kan forebygges".¹⁸

Ulykken virker forskelligt på mand og hustru. Sofie går i stykker på det. Per bliver socialist, og hans første reaktion på tragedien er, at Sofie ikke længere skal arbejde ude. Hun skal passe huset og børnene. Være husmoder.

Per Holt fastholder denne holdning også i næste roman, som blot bærer hans navn. Familien er flyttet fra Gyldholm og søger lykken et nyt sted. De nye omgivelser har ingen forståelse for Per Holts holdning, at Sofie ikke må tage udearbejde men være hjemmegående husmor. Det er en upassende holdning for småkårsfolk. Arbejdsgiver og præst finder holdningen oprørende, medens standsfællerne finder, at det er udtryk for misforstået "finhed". Men Per Holt holder på sit. Og da de nye standsfæller hører baggrunden for Per Holts synspunkt – børnenes tragiske død – vinder han deres forståelse.

Familiefædre og husmødre

Den organiserede arbejderbevægelsen fremstillede sig fra pionertiden og årtier frem som en civilisatorisk kraft i samfundet, som passede til de nye tider. Bag sig havde man lagt tidligere tiders almuesind, som blandt andet var kendetegnet ved drikkædighed, urenlighed og slendrian. En organiseret arbejder var tværtimod ædru, renlig og punktlig i sit arbejde. En organiseret arbejder var en arbejder med stolthed og ære.

I denne civilisatoriske optik tonede den organiserede, gifte arbejder frem som en mand, der tog vare på sin familie. Ingen skulle kunne komme og beskyldte de socialdemokratiske arbejdere for at være forsømmelige eller lige glade med deres børns ve og vel. Tværtimod kæmpede de for, at arbejderbørnene på alle planer skulle sikres en god fremtid. Og her havde arbejderbevægelsen fat i en virkelig vindingsag. Hvem kunne gå imod arbejdernes

ønske om, at også deres børn skulle have en god barndom, en god opvækst, et godt helbred, en god uddannelse osv.?

Også i den faglige kamp kunne arbejderbevægelsens lancering af idealet om den udearbejdende fader, den hjemmegående husmoder og de ikke-arbejdende børn bruges. I forbindelse med lønkrav kunne henvises til, at lønforhøjelsen gik til forsørgelse af en familie og til børnene. En lønforhøjelse skulle naturligvis ikke gå til værtshusbesøg eller lignende pøbelagtige fornøjelser. Og i en arbejdskamp blev der også gerne henvist til, at de strejkende eller de lock-outede var familiefædre. Underforstået at de kæmpede for en højere sag – familiens sag.¹⁹

Husmoder-idealet blev således i begyndelsen af 1900-tallet den samfundsmæssige norm for, hvordan familien ideelt set burde indrettes. Hermed var en *privat* løsning på problemerne med børn og hjem fundet. I Silkeborg kom det til udtryk i en byrådsdebat i 1912, hvor den socialdemokratiske ordfører som den naturligste ting i verden kunne konstatere, at Dronning Louises Asyl var beregnet til enlige mødre, først og fremmest enker. Underforstået at gifte mødre selv påtog sig opgaven at passe hjem og børn.²⁰ Den borgerlige kernefamilie blev ideal og norm for hele samfundet, og den socialdemokratiske arbejderbevægelse var primusmotor i virkeliggørelse af dette ideal for alle sociale lag i Danmark.²¹

Hjemmets lykke

Familielivet og hjemmets lykke blev central i den socialdemokratiske arbejderbevægelse. I samtiden var samfundsforståelsen præget af, at man opfattede samfundet som et legeme sammensat af "celler", og grundcellen i samfundslegemet var de enkelte familier og hjem. Arbejdet på arbejdspladsen var udmærket og nødvendigt, men det lå implicit, at friheden og lykken lå i fritiden – uden for arbejdsmarkedet. Også derfor var kampen for kortere arbejdstid og ferie så vigtig for arbejderbevægelsen.

Arbejderbevægelsen var i 1922 ude i en

stor arbejdskamp, hvor blandt andet den nyvundne 8-timers arbejdsdag var under pres.

Silkeborgs nyvalgte borgmester socialdemokraten Esben-Petersen holdt i 1922 en 1. maj tale, hvor han takkede de faglige ledere for, at de havde stået vagt om 8-timersdagen. Og han fortsatte:

*“Samfundet dannes af de enkelte hjem. 8 timers arbejdsdagen bidrager til at skabe bedre hjem, lykkelige forhold i hjemmene og bedre tid til børnenes opdragelse. Vort samfund er i sin helhed godt tjent med 8 timers dagen. ... Vi vil have tid til at nyde livet og lykken i vore hjem. Et hjemms lykke består ikke i rigdom og velvære. Lykken skabes inde i os selv. ... Øv godhed over for andre. Dette skaber lykkefølelse. Vær hjælpsom over for andre, der trænger til hjælp. Vær god mod din ægtefælle og dine børn, så skaber man lykken for hinanden. At eje hjemmets lykke er bedre end al verdens rigdom”.*²²

Værnet om et godt familieliv og børnenes opvækst var også centralt i den socialdemokratiske boligbevægelse. Formanden for Arbejderne Byggeforening i Silkeborg udtalte følgende i forbindelse med foreningens 10 års jubilæum i 1951:

*“Boligen er familiens samlingssted, den danner rammen om de mange, bitte små samfund. Boligen bør være hævet over skalten og valten fra de hænder, der knitrer med flest pengesedler. Når den er det, er en vigtig betingelse for det lille samfunds trivsel til stede. En bolig, der er et hjemmeliv værd, vil virke opdragende på menneskene, og samtidig give dem den rekreation, der er nødvendig for enhver i vor forjagede tid, hvis virkelysten og evnen til at holde sammen på det lille samfund skal bevares. Mange skilsmisser, forbrydelser o.l., der i øjeblikket rider vort land som en mare er opkommet under elendige boligforhold”.*²³

Husmoderens opgave i dette univers var at sørge for de enkelte familiers trivsel. Det havde såvel et familiært som et samfundsmæssigt sigte. Velfungerende familier var i samtidens

optik simpelthen forudsætningen for et sundt samfund. Samfundets ve og vel lå således også på husmoderens skuldre.

Husmoderrollen

Uddannelse

“Gennem 58 år har man på Silkeborg Husholdningsskole uddannet unge piger til en kvindes største og vigtigste opgave: At styre og lede et hjem dygtigt”.²⁴ Sådan stod der at læse i elevskriftet i 1960 uden mindste antydning af ironi og sarkasme. For udsagnet var en selvfølgelighed i husmoderens epoke.

Husmoderens virke var omfattende og krævede oplæring og uddannelse. Det var ikke tilstrækkeligt at gøre, “som mor”. Husholdningsskolerne blev oprettet med husmoderuddannelsen for øje. Og målgruppen var de bedrestillede unge kvinder. Husholdningsskolerne er således også en del af industrisamfundets uddannelsespalet. Sorø Husholdningsskole blev oprettet i 1895 som den første af sin slags, og herefter fulgte Frederiksborg Husholdningsskole (1899), Vældegaard Husmoderskole (1900), Suhrs Husmoderskole (1902), Aarhus Husholdningsskole (1902) og Silkeborg Husholdningsskole (1902).²⁵

Med tiden blev der udbudt en bred vifte i husholdning på alle niveauer lige fra børneskolen til husholdningsskolerne. Socialdemokratiet var aktiv i lovgivningsarbejde for at sikre en så bred undervisning i “husgerning” som muligt. I Rigsdagssamlingen 1926/27 var sagen til debat. Stauning udtalte i den forbindelse:

“I den for hele folket så betydningsfulde sag: kvinders uddannelse i husgerning, er væsentlige fremskridt under forberedelse ... med statsstøtte søges nu oprettet skoler for unge kvinder, der søger uddannelse i husgerning. Også husholdningskurser i by og på land søges oprettet. ... Ad disse veje vil den landsomfattende undervisning i husgerningens teori og praksis blive indledet og et væsentlig bidrag være ydet til tilvejebringelsen af gode hjem med gode mødre for den kommende slægt”.²⁶

Den omtalte lovgivning fik øjeblikkelig virkning ude omkring. AOF-Silkeborgs Aftenskole fik herved en ny målgruppe: Unge husassistenter. I sæsonen 1930/31 havde Aftenskolen i Silkeborg 329 elever – 218 kvinder og 111 mænd. Eleverne fordelte sig efter erhverv således: 189 husassistenter, 34 bude, 22 arbejdsmænd og 84 fra andre erhverv. Uddannelse til husmødre var AOF-Silkeborgs stabile grundstamme i 1920'erne og fremefter.²⁷

Ved siden af de mange uddannelsesstilbud voksede der også en omfangsrig litteratur om husmodergerningen frem til de vordende husmødre.

Det daglige arbejde

Husmoderen skulle stå for hjemmet. Det var en mangestrengt opgave. Hun skulle skabe rammerne for et godt familieliv, for familiens sundhed og trivsel. I familiens skød skulle den udearbejdende fader kunne slappe af efter arbejde og børnene vokse op i trygge omgivelser.

Sundhed og hygiejne var husmoderens domæne.²⁸ I Haandbog for Nutidshjem (1937-38) fastslås de tre store sundhedskrav at være “luft, lys og renlighed”. Inden for barneplejen var overskrifterne: “renlighed, orden og regelmæssighed”.²⁹

Overskrifterne var enkle, men det daglige arbejde var uhyre omfattende. Det var en hel videnskab at være husmoder.

Tiden var voldsomt fokuseret på renlighed og hygiejne. Der blev skuret og skrubbet, vasket og strøget, pudset og poleret efter alle kunstens regler. Og bændlerne på dynebetrækket skulle naturligvis også stryges. Alt andet ville være sjusket, og ingen husmødre ønskede at være en sjuskedorte.

Husmoderen stod for administreringen af familiens husholdning. Ægtemandens rolle var at sørge for de fornødne penge, og han overdrog typisk hver måned et vist beløb til hustruen – de såkaldte husholdningspenge. Det kunne give anledning til nogle ægteskabelige skærmydsler i de enkelte hjem. Var manden for nærig? Var husmoderen for ødsel?

Prestige?

Ved skåltaler og andre højtidelige lejligheder var der ingen grænser for lovprisningen af husmoderen: At mor var den bedste i verden, at køkkenet var landets største arbejdsplads, at samfundets fremtid afhang af husmoderen osv.

Husmoderens Blad havde på forsiden følgende tidens sandhed: "Den haand som rører vuggen styrer verden". Og Silkeborg Husholdningsskole brugte følgende paroler i forbindelse med byjubilæet i 1946: "Det er os, der styrer landet med vor gryde og vor spand" og "Orden gi'r respekt".³⁰

Og fra politisk – og socialdemokratisk – side blev der opfordret til respekt om husmodergerningen. Socialminister Julius Bomholt sagde under folketingsdebatten i 1956 om husholdningsskolerne:

*"På vore husholdningsskoler udføres der et overordentlig værdifuldt arbejde, og skolerne fortjener at kunne arbejde under samme gode vilkår som højskolerne, også under hensyn til det høje samfundsmæssige og etiske formål, de tjener. Vi bør tilføre husgerningen den størst mulige prestige,"*³¹

De mange fyndord var nok med til at tegne et glorificeret billede af husmoderen, men de kunne dog ikke hindre, at det huslige arbejdes prestige var et latent problem.

Kulmination og opbrud

1950'erne var husmoderens guldalder. Husmoderens epoke kulminerede i 1950'erne. Men aldrig så snart var husmoder-idealet alment inden for rækkevidde,³² før idealet begyndte at krakelere.

Socialdemokratiet udsendte i 1953 publikationen "Mennesket i centrum. Bidrag til en aktiv kulturpolitik", heri har Lis Groes en artikel om "Hjemmet", som på den ene side tog udgangspunkt i husmoderidealet og på den anden side påviste nogle brudflader i den aktuelle familienorm.

Lis Groes gennemgår husmodergerningens forandringer lige fra færre børnefødsler til fle-

re industrielle hjælpemidler i husholdningen. Efter gennemgangen gør artiklen en slags status:

*"Vi har nu set, hvorledes mange af familiens opgaver efterhånden er taget fra den og lagt over i erhvervs- og samfundslivet. Mangen husmor kan få en tom følelse ved at se, at hvad der tidligere var produktivt arbejde i hjemmene, i dag må betegnes som mindre formålstjenligt, fordi industrien kan gøre det samme arbejde bedre og billigere. Denne udvikling har medført, at et stigende antal gifte kvinder er søgt over i industri og handel, men tilbage bliver det vanskelige og næsten uløselige problem at forene moderskab og erhverv. Vi har nu fået en række forbedringer for arbejderbefolkningen gennem de sidste menneskealdre, takket være et målbevidst arbejde gennem de faglige og politiske organisationer, men det er som om man stadig viger tilbage for en løsning af kvindernes særlige ønsker"*³³

Lis Groes ønsker, at det "store" samfund og det "lille" samfund (familien) skal bedre i harmoni:

*"Børnene vil nu som før være forankret i familien, men vi må gøre os klart, at hvad enten det drejer sig om en by- eller landfamilie, så kan vi ikke regne med, at deres fremtid ligger i familien. Samfundet må derfor møde børnene som det store hjem, der ved siden af det lille med den personlige varme giver dem alt det, som det lille i sin nuværende form ikke formår. Og samfundet må forstå, at skal familien leve frelst videre, så må familiepolitikken tage sigte på at give den gifte kvinde mulighed for at forene sit moderskab med det medborgerskab, som hun har så svært ved at virkeliggøre i den lille familie, hvor hun er økonomisk afhængig og ofte føler sig åndeligt isoleret"*³⁴

Artiklens slutreplik lyder:

*"Kvinder må mere ud i samfundet, manden mere ind i hjemmet, hvis vi skal nå den rette balance i fremtidens familieliv"*³⁵

AOF-Aftenskole i Silkeborg 1945. Tidens kvinder i gang med aftenens undervisning under fru Elga Holsts kyndige vejledning. Elga Holst ses til højre i billedet i hvid kittel og hånden i lommen. Arbejdernes Fællesorganisation og Elga Holst havde i 1924 startet husholdningskurser for unge kvinder. AOF-Silkeborg overtog efter få år disse kurser, som blev grundstammen i AOFs Aftenskole. Elga Holst var foruden husholdningslærerinde rebslager og drev byens gamle rebslageri. Samarbejdet AOF-Silkeborg og Elga Holst varede i årtier. (Foto: Silkeborg Museum)

Men nok engang er forholdet til børnene det helt store problem, hvilket også fremgår af det ovennævnte, og Lis Groes henviser i artiklen til tidens videnskabelige autoritet på området: *“og disse undersøgelser peger alle på, at børn, der må savne moderen, næsten altid bliver sat tilbage i udvikling – både fysisk, socialt og intellektuelt, ofte møder man symptomer på lægelige og sjælelige lidelser”*.³⁶

Lis Groes stillede hermed en utrolig præcis diagnose af familien og husmoderrollen. Husmoderrollen var simpelthen ved at blive undergravet og tømt for indhold på grund af de færre børn og de mange moderne hjælpemid-

ler i hjemmet. Og i takt med denne indholdstømning følte hjemmearbejdspladsen mere og mere som “isolation” og fravær fra den pulserende virkelighed ude i det store samfund. Lis Groes – og med hende tidens videnskab – var imidlertid ikke i tvivl om, at man stod overfor et stort (og måske “uløseligt”) problem med at få kombineret moderrollen med en rolle som kvindelig medborger. Der var således stemmer i arbejderbevægelsen, som allerede først i 1950'erne satte fingeren på de aktuelle og potentielle problemer ved tidens husmoderideal. I de næste årtier trådte en egentlig kritik af husmoderrollen mere udtalt frem og fra andre samfundslag.

Støv på hjernen

Filmen "Støv på hjernen" havde premiere den 11. oktober 1961 med Dirch Passer i hovedrollen som den fornøjelige vicevært Alf Thomsen.³⁷ "Støv på hjernen" er en folkekomedie med skarp, underfundig og sarkastisk brod mod tidens husmoderideal. I filmen møder vi den solide moderne middelklasse i form af fem ægtepar og to enlige (viceværten og den ugifte kvindelige journalist) i et nyt etagebyggeri i Storstadens periferi. Hver morgen vinker hustruerne farvel til deres mænd fra altanerne, når de drager mod Storstaden for at arbejde. Filmens fokus er husmoderens arbejde – ikke mændenes. Og man følger nogle hårdtarbejdende hjemmegående hustruer, som med knofedt og energi går i kast med støv og andre urenheder, som måtte være inden for hjemmets og ejendommens område. Når mændene kommer hjem, får de naturligvis fred til at læse avisen, og aftensmaden bliver serveret. Men der er ikke idyl over disse hjem. Tværtimod skildres husmoderen som lidt af en hjemmets tyrant, som sætter urimeligt stramme rammer for mand og børn. Man skal f.eks. tage skoen af, når man kommer hjem. Det er ligeledes forbudt at ryge andre steder end på wc'et eller på altanen. For røgen sætter sig jo i gardinerne. Og når alt er vel overstået, er husmoderen så udkørt, at hun kun kan tænke på at falde om i sengen for at sove. Mens ægtemanden gerne ville have et kys og et kram eller to.

Den kvindelige journalist Mona Lisa er modbillede til opgangens husmødre. Mona Lisa har det rodet og støvet i sin lejlighed, men til gengæld er hun en kvinde "med egen mening" og forstand på moderne fransk malerkunst og andre intellektuelle emner. Alt sammen noget som gør hende tiltrækkende – foruden naturligvis hendes pæne ydre og venlige væsen – i ægtemændenes øjne. Mona Lisa gør så at sige de øvrige kvinder i opgangen mere grå og triste. Fru Hansen søger at tage kampen op, og hun er overbevist om, at hendes mand bestemt ikke ønsker at slække på den hjemlige orden og hygiejne. Men her har den gode fru Hansen imidlertid helt forregnet sig.

Hr. Hansen ser nemlig langt hellere, at fru Hansen springer opvasken over og skynder sig frisk og veloplagt ind i ægtesengen. Og sådan slutter filmen da også.

Filmens udsagn er, at husmoderens hersen og regeren er uden egentlig rationale. Hustruen tror, hun gør det for mandens og børnenes skyld. Men manden og børnene føler sig tværtimod fremmede i deres eget hjem på grund af husmoderens renhedstyranni. Filmen lægger op til, at husmoderen skal tage lidt mere afslappet på hverdagens huslige forpligtelser for derved at få overskud til at være mere sammen med manden. Filmen lægger ikke op til, at husmødrene skal ud på arbejdsmarkedet. Idealet er et mere formløst kammeratskab mellem ægtefællerne, hvor kærligheden og samværet er i centrum.

"Støv på hjernen" blev en vældig publikumssucces, og Saga Film fulgte op med endnu tre film med udgangspunkt i beboerne i ejendommen Solvænget. Og det danske biografpublikum kunne ikke være i tvivl om, at husmoderens traditionelle kvaliteter var lettere latterlige og gammeldags. Nye tider var på vej.

Kvinder kan det hele

Tiåret 1960'erne var præget af økonomisk højkonjunktur med rekordlav arbejdsløshed og indholdstømning af den traditionelle husmodergerning. I denne situation blev der appelleret kraftigt til kvinderne om at søge ud på arbejdsmarkedet. Tidens opbrud i den traditionelle familiestruktur resulterede i, at folketinget nedsatte en kommission i 1965 til at belyse kvindernes stilling i samfundet. I den sammenfattende rapport konstateres følgende:

"Vor tids store ændringer i samfundets struktur forårsaget af den tekniske og økonomiske udvikling griber dybt ind i familiens og det enkelte menneskes vilkår. Ændringerne har medført en betydelig forskydning i den traditionelle opfattelse af kvinders og mænds stilling i familie og samfund Det er vigtigt for samfundet, at alle dets medlemmer får mulighed for fuldt ud at udnytte deres evner og anlæg".³⁸

Bag de fine ord gemmer der sig en insinuation om, at kvindernes traditionelle kald som husmor ikke var at udnytte evnerne ordentligt og tilfredsstillende. At udnytte sine evner blev ensbetydende med at have udearbejde. Både for mænd og kvinder. Herved fik man mulighed for at realisere sig selv. At være husmor blev med eet gammeldags og lettere suspekt. De udnyttede jo ikke deres evner – eller havde de kun evner til at være hjemmegående? Billedet af den frustrerede husmor var et tidens tegn – på film, på tv og i tidens litteratur. Her fik man syn for sagn: Den hjemmegående husmors trøstesløse liv i hjemmets ensomme isolation, hvor portvinen var eneste ven i elendigheden. I folketingets betænkning kunne man f.eks. konkludere, at tidens videnskab viste “at kvinder med udearbejde i mindre grad end hjemmearbejdende er udsat for psykiske sygdomme”.³⁹

Hvis den nye tids kvinder skulle være normale og blive betragtet som normale, var det altså om at komme ud på arbejdsmarkedet!

Silkeborg Husholdningsskoles årsskrift 1975 havde en artikel, som søgte at imødegå og nuancere tidens gængse karikatur af den hjemmegående husmor: “Vi oplever hende som afhængig af stimulanser lige fra formiddagskaffedrikning over drikfældighed og købedelirium, til hun nervenedbrudt havner på psykiatrisk afdeling”.⁴⁰ Artiklen ønskede at give den hjemmegående husmoder en positiv rolle i det moderne samfund. Det var og blev imidlertid en illusion. Husmoderens dage var talte. I dette tidens opgør med husmoderen blev hun latterliggjort af alt og alle.⁴¹

For barnets skyld

Husmoderens historiske fremkomst omkring år 1900 skete i vid udstrækning med henvisning til omsorgen for børnene. Man kunne forestille sig, at netop hensynet til børnene i 1960'ernes ombrud derfor talte den traditionelle husmoders sag. Fra videnskabelig side havde man endnu i 1950'erne fastholdt modernens altafgørende betydning for børnenes gode opvækst. Men med de nye tider kom og-

så ny videnskab på området. Og i slutningen af 1960'erne foretog Socialforskningsinstituttet en opsamling af den nyeste pædagogiske og psykologiske viden om børnenes opvækst.⁴²

Konklusionen var entydig: Børnene havde godt af at komme i børnehave og mindre godt af at være hjemme og hænge i mors skørter.

Socialforskningsinstituttets værk havde følgende konkluderende formulering:

“børnehavebørnene udvikler sig bedre på følgende områder: De er mindre hæmmede og mere umiddelbare og spontane end hjemmebørn. De er mindre frygtsomme og ængstelige og udviser større selvsikkerhed og selvtilid. De udviser mere initiativ og større nysgerrighed over for omverdenen og virker mere realitetstilpassede. De er mere uafhængige af voksne end hjemmebørn, men også mere afhængige af andre børn. Samtidig viser de mere tendens til selvhævdelse og viser større bestræbelser på at gøre sig socialt gældende. Når de begynder i skolen, er børnehavebørnene tiere blandt dem, der socialt gør sig gældende. De får større social prestige og opnår lettere lederstatus i gruppen. De er mere socialt indstillede, og har lettere ved at tilpasse sig socialt. De udviser mere hjælpsomhed over for andre og er bedre i stand til at samarbejde.

Til forskel herfra overgår hjemmebørnene børnehavebørnene på følgende punkter: de viser mere udpræget høflighed og siger tak, undskyld o.l., og de viser mere respekt for andres ret. De viser senere mere respekt for skolelæreren og ønsker i højere grad dennes hjælp, og de har lettere ved at tilpasse sig lærerens krav”.⁴³

Nye tider – nye krav til de opvoksende generationer. Frem med selvsikkerheden og selvtilididen og pyt med høfligheden og respekten for autoriteterne. Børnehaven skabte selvsikre og sociale vindere. Husmoderen skabte høflige og autoritetstro tabere.

Så også for barnets skyld burde mor arbejde! Og børnene passes på institution. Den tidligere *private* pasning blev derfor fra 1960'erne erstattet af en *offentlig* pasning af børnene.

Og mødrene kunne komme på arbejdsmarkedet sammen med fædrene. Danmark fik igen et arbejdsmarked beregnet for alle.

Det gode liv – arbejde eller fritid

Husmoderens forsvinden fra historien skete hurtigt og effektivt. I 1966 var 66% af alle gifte småbørnsmødre husmødre – 30 år senere regnede kun 1% af nybagte mødre sig som “husmødre” efter endt barselsorlov.⁴⁴ Kvinderne kom for alvor ud på arbejdsmarkedet i 1960’erne – for at blive! Lavkonjunktur og høj arbejdsløshed i 1970’erne resulterede ikke i, at kvinderne vendte tilbage til “kødgryderne”. Et udearbejde var blevet en social og psykologisk nødvendighed for alle, en vigtig del af både mænds og kvinders identitet.⁴⁵

En overgang i 1960’erne og 1970’erne blev der talt om fremtidens samfund som et “fritidssamfund”. Det lå helt i tråd med den traditionelle arbejderbevægelses syn på det gode liv: At det var der, man levede sammen med familie og venner i fritiden, når arbejdet var overstået.

Nu tales der om “videnssamfund”, “informationssamfund” og “postindustrielt samfund”, hvor vi helst alle skal arbejde hele tiden. I hvert fald lige have arbejdet in mente i alle vore vågne timer.

Der er ikke noget at sige til, at arbejderbevægelsen også på dette punkt har haft svært ved at affinde sig med tidens trend.

Industrisamfundet almengjorde den borgerlige kernefamilie med husmoderen som samlende midtpunkt. Gisningerne om industrisamfundets ophør er talrige, og mange tegn kan opremses. Eksempelvis husmoderens forsvinden fra historien.⁴⁶ Husmoderen er i dag historie og som sådan et minde fra industrisamfundets epoke.

Noter

1. På hjemmesiden www.industrikultur.dk findes to redigerede foredrag herom: “Industrisamfundets mennesker” og “Industrisamfundet – en ny civilisation”
2. Se “Industrisamfundet – en ny civilisation” på

hjemmesiden www.industrikultur.dk og artiklen “Husmoderen” i Journalen. Lokal- og kulturhistorisk tidsskrift nr. 1 marts 2006.

3. Martin Andersen Nexø: “Et lille kræ” (Erindringsbog 1936) s.75.
4. Christian Fibiger: “Medicinsk Topographie af Silkeborg og dens omegn” (1863) og Christian Fibiger: “Dødelighedsforholdene i Silkeborg i femåret 1861-65” (i Hygieiniske Meddelelser bd. 6 1870).
5. C. Fibiger 1863 s.123.
6. C. Fibiger 1870 s.69.
7. Fra Bitten Malling Beck: Asylmoder søges. Fra asyl til børnehaver og vuggestuer i Viborg 1875-1975 (Viborg 1992) s.12.
8. E. Wiinblad 1888 s.152.
9. Oversigt s.70.
10. E. Wiinblad 1888 s.60.
11. Gustav Bang: Den socialistiske Fremtidsstat (1903) s.71-73. Kirsten Geertsen har også inddraget Gustav Bang i sine studier se Kirsten Geertsen 1977 s.108f. Det er tydeligt, at Gustav Bang anser hustruens pligter i husførelsen og som moder som selvfølger, og han forestiller sig heller ikke nogen anden arbejdsfordeling i hjemmene. Derimod forestiller han sig, at samfundet i og med den teknologiske udvikling kan aflaste kvindens arbejdsbyrde i hjemmet, så hun kan komme ud og virke på arbejdsmarkedet. Det anses for en mere rationel udnyttelse af kvindernes arbejdsevne. Se Gustav Bang 1903 s.27-28 og s.71-74.
12. Ellen Key 1902 s.69.
13. Ellen Key 1902 s.39f.
14. Ellen Key 1902 s.273.
15. Ellen Key 1902 s.130.
16. Ellen Key 1902 s.199.
17. Gyldholm s.99.
18. Gyldholm s.102.
19. Fagbevægelsen havde i perioder en tendens til at udvikle sig til “familiefædrenes” organisation, og mange gange følte de unge arbejdere, at deres interesser kom i anden række. Familiefædrene fik fortrinsret til arbejdet, og i arbejdsledelsesperioder måtte de unge arbejdere ofte flytte langt omkring for at få arbejde.
20. Silkeborg Social-Demokrat 10.12.1912.
21. Husmoderidealets tilstedeværelse i arbejderklassen er påpeget i tidligere forskning. Her kan henvises til Kirsten Geertsen 1977 s.95-115, Kirsten Geertsen 1982 s. 367-368, Ruth Nissen og Else Knudsen 1980 s. 67-75 og Svend Aage Andersen 1985 s. 120-131, s. 195 og s. 203.
22. Keld Dalsgaard Larsen 1993 s.45.
23. Fra Byg og Bo bedre. Medlemsblad for Arbejderne Byggeförening i Alderslyst. Jubilæumsnummer 1951. Her citeret fra Keld Dalsgaard Larsen i Troels Andersen m.fl.: Silkeborg 1846-1996 s.125.

24. fra Keld Dalsgaard Larsen: *SilkeborgSkolen 1902-2002* (2002) s.20.

25. Gerda Petri og Minna Kragelund: *Mor Magda – og de andre. Husholdning som fag fra 1900 til i dag* (1980) s. 30. Bogen er skrevet i anledning af Husholdningslærerforeningens 75 års jubilæum og giver et fint indblik i husholdningsskolernes historie.

26. Citeret fra Kirsten Geertsen 1982 s. 364.

27. Keld Dalsgaard Larsen og Kurt Balle Jensen: *Blikket mod stjernerne. Benene på jorden. AOF i Silkeborg 1924-1999* (1999) s.14-17 og s.38. AOF-Silkeborg stod også for de såkaldte Martha-kurser, som var helt almindelige for unge piger frem til 1960'erne, jvf. Keld Dalsgaard Larsen og Kurt Balle Jensen 1999 s. 57. Når talen er om AOF i mellemkrigstiden, tænkes der ofte på spændende studiecredse og vægtige foredrag, men den historiske virkelighed i Silkeborg – og formodentlig mange andre steder – var, at de politiske studiecredse og oplysende foredrag havde svært ved at trække folk til, mens unge piger flokkes om AOFs tilbud inden for fag for vordende husmødre.

28. Lars-Henrik Schmidt og Jens Erik Kristensen udsendte i 1986 den skelsættende og inspirerende bog "Luft, lys og renlighed. Den moderne socialhygiejnes fødsel", som netop omhandler husmoderens historiske fremmarch. De kalder det for "projekt husmoder". Deres fokus er især på det hygiejniske, mens min vinkel i højere grad betoner husmoderrollens rationale i forhold til børnenes opvækst.

29. *Haandbog for Nutidshjem* (1937-38) bd. 2 s.9 og bd. 3 s.41.

30. Keld Dalsgaard Larsen: *SilkeborgSkolen 1902-2002* (2002) s. 10.

31. Citeret efter Husholdningsskolernes Forenings Historie 1906-1956 (1956) s. 21.

32. Det må naturligvis understreges, at idealet langt fra altid kunne efterleves i arbejderfamilierne. Arbejderkvinderne så sig ofte nødsaget (og netop nødsaget) til at tage udarbejde, f.eks. i perioder hvor manden gik arbejdsløs.

33. Lis Groes 1953 s.72.

34. Lis Groes 1953 s.73.

35. Lis Groes 1953 s.74.

36. Lis Groes 1953 s.69.

37. Hvem, Hvad Hvor 1963 s.410, Morten Piil (red): *Gyldendals Filmguide. Danske film fra A til Z* (2000) s.532 og Peter Schepelern (red) 100 års dansk film s.226f. DR 1 sendte filmen "Støv på hjernen" lørdag den 7.1.2006 med genudsendelse allerede den 9.1.2006. Filmen bliver kun ekstra morsom, underfundig og nærmest direkte god, når man ser den med "historiske" briller som et opgør med husmoderrollen.

38. Betænkning vedrørende kvindernes stilling i samfundet. Slutrapport afgivet af den af statsministeriet

nedsatte kommission vedrørende kvindernes stilling i samfundet. Betænkning nr. 715 (1974) s. 7.

39. Betænkning 715 (1974) s.71.

40. Keld Dalsgaard Larsen: *SilkeborgSkolen 1902-2002* (2002) s. 22.

41. Lars-Henrik Schmidt og Jens Erik Kristensen har i den forbindelse også inddraget ungdomsoprørets rolle: "Ungdomsoprøret var præcis ikke et faderopgør men et oprør mod moderen – et oprør mod projekt husmoder" (Lars-Henrik Schmidt og Jens Erik Kristensen 1986 s.185).

42. Arne Sjølund: *Børnehavens og vuggestuens betydning for barnets udvikling. En analyse af foreliggende undersøgelser. (Socialforskningsinstituttets publikationer nr.38 1969).*

43. Arne Sjølund 1969 s. 313f.

44. Mogens Nygaard Christoffersen: *Familiens udvikling i det 20. århundrede* (SFI 2004) s. 130f..

45. Dette aspekt gør Anne Trine Larsen (i Anne Trine Larsen 2006) detaljeret rede for se f.eks. s.139, s. 141, s.143, s.157 og s.159. Anne Trine Larsen har i sin bog "En slags mandiner. En analyse af køn og arbejde i Danmark 1950-1989" (2006) en spændende og tankevækkende gennemgang af tidens "italesættelse" af køn og arbejde i perioden.

46. Anne Trine Larsen inddrager også dette perspektiv i sin afhandling se Anne Trine Larsen 2006 s.232-238.

Litteratur

- Svend Aage Andersen: *Salt og brød gør kinden rød. Arbejderliv i Århus 1870-1940* (1985).
- Troels Andersen m.fl.: *Silkeborg 1846-1996* (1995).
- Gustav Bang: *Den socialistiske Fremtidsstat* (1903).
- Bitten Mallings Beck: *Asylmoder søges. Fra asyl til børnehaver og vuggestuer i Viborg 1875-1975* (1992).
- *Betænkning vedrørende kvindernes stilling i samfundet*. Slutrapport afgivet af den af statsministeriet nedsatte kommission vedrørende kvindernes stilling i samfundet. Betænkning nr. 715 (1974).
- Mogens Nygaard Christoffersen: *Familiens udvikling i det 20. århundrede* (SFI 2004).
- Christian Fibiger: "Medicinsk Topographie af Silkeborg og dens omegn" (1863).
- Christian Fibiger: "Dødelighedsforholdene i Silkeborg i femåret 1861-65" (i *Hygieiniske Meddelelser* bd. 6 1870).
- Kirsten Geertsen: *Arbejderkvinder i Danmark 1914-1924* (1977).
- Kirsten Geertsen: *Arbejderkvinder i Danmark. Vilkår og kamp 1924-1939* (1982).
- Lis Groes: "Hjemmet" (i *Mennesket i centrum. Bidrag til en aktiv kulturpolitik* (1953).

- *Husholdningsskolernes Forenings Historie 1906-1956* (1956).
- *Hvem, Hvad, Hvor 1963*.
- *Haandbog for Nutidshjem* (1937-38).
- J. Jensen og C. M. Olsen: *Oversigt over fagforeningsbevægelsen i Danmark i tiden fra 1871 til 1900*. Udgivet af forretningsudvalget for De samvirkende Fagforbund i Danmark. (1901/1981).
- Ellen Key: *Barnets århundrede*. Studier (1900/1902).
- Anne Trine Larsen: *En slags mandiner. En analyse af køn og arbejde i Danmark 1950-1989* (2006).
- Keld Dalsgaard Larsen: *Silkeborg. En udpræget industri- og arbejderby* (1993).
- Keld Dalsgaard Larsen: "Silkeborgs historie" (i Troels Andersens m.fl.: *Silkeborg 1846-1996* (1995)).
- Keld Dalsgaard Larsen og Kurt Balle Jensen: *Blikket mod stjernerne. Benene på jorden*. AOF i Silkeborg 1924-1999 (1999).
- Keld Dalsgaard Larsen: *SilkeborgSkolen 1902-2002* (2002).
- Keld Dalsgaard Larsen: *Industrisamfundets mennesker* (2004/2005) (Findes på hjemmesiden www.industrikultur.dk).
- Keld Dalsgaard Larsen: *Industrisamfundet – en ny civilisation* (2005/2006) (Findes på hjemmesiden www.industrikultur.dk).
- Keld Dalsgaard Larsen: "Husmoderen" (i *Journalen. Lokal- og kulturhistorisk tidsskrift* nr. 1 marts 2006).
- *Mennesket i centrum. Bidrag til en aktiv kulturpolitik* (Fremad 1953).
- Martin Andersen Nexø: *Et lille kræ* (Erindringsbog 1936).
- Ruth Nissen og Else Knudsen: "Da arbejderkvinderne blev mødre. Disciplineringen af de danske arbejdere til forsørgere omkring 1900" (i *Historievidenskab* nr.21 1980).
- Gerda Petri og Minna Kragelund: *Mor Magda – og de andre. Husholdning som fag fra 1900 til i dag* (1980).
- Morten Piil (red): *Gyldendals Filmguide. Danske film fra A til Z* (2000).
- Peter Schepelern (red) *100 års dansk film* (2001).
- Lars-Henrik Schmidt og Jens Erik Kristensen: *Luft, lys og renlighed. Den moderne socialhygiejnes fødsel* (1986).
- Arne Sjølund: *Børnehavens og vuggestuens betydning for barnets udvikling. En analyse af foreliggende undersøgelser*. (Socialforskningsinstituttets publikationer nr.38 1969)
- Johan Skjoldborg: *Gyldholm* (roman 1902).
- Johan Skjoldborg: *Per Holt* (roman 1912).

· Emil Wiinblad: *Det socialistiske program. En fremstilling af Socialdemokratiets principper*. Udgivet af de danske Socialdemokrati. København 1888.

Abstract

Keld Dalsgaard Larsen: Housewives. A memory from industrial society. *Arbejderhistorie* 4/2006, p. 59-74.

Keld Dalsgaard Larsen's article focuses on the epoch of the housewife from its appearance as a phenomenon in the 1800's to its disappearance in the 1960's. It is pointed out that at the end of the 19th century the leaders of the labour movement pleaded for a labour market with place for women as well as men. In order to support families where both parents went to work, it was the responsibility of the state to establish kindergartens and civic restaurants. This point of view however, never received significant backing in practice. On the contrary, the ideal of the bourgeois nuclear family won a firm footing – also in the labour movement. Here the wholesome family consisted of the father, who went out to work, the housewife at home and non-working children. With this background children's homes were seen as a solution for the problem of single mothers, in particular widows. Also in parliament the Social Democrats worked for a strengthening of the role of the housewife with a proposal for domestic science courses and schools for housewifery. The era of the housewife reached its apogee in the 1950's but reduced birth-rates and more industrial appliances began to undermine the ideal at the same time. The housewife quickly disappeared from history in the 1960's, when women really began to come onto the labour market – where they have remained.

Keld Dalsgaard Larsen
 Museumsinspektør
 Silkeborg Museum
 kdl@silkeborgmuseum.dk